

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

УДК 1(091).128

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-9>

Добродум Ольга Вікторівна

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри журналістики та реклами
Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-2028-7697

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ У ПОВІСТІ М. ГОГОЛЯ «ВТРАЧЕНА ГРАМОТА»

У даній статті вперше проаналізована проблема смерті та безсмертя у повісті М. Гоголя «Втрачена грамота» в координатах українського методологічного підходу філософської антропології – метаантропологія Н. Хамітова.

Микола Васильович Гоголь – це лише письменник, це український філософ та видатний мислитель і його твори становлять цінність для філософського мистецтва (у значенні Н. Хамітова).

Мета статті – проаналізувати проблему смерті та безсмертя в повісті М. Гоголя «Втрачена грамота».

Методи. Для досягнення мети автор використав метод герменевтики та методологічну парадигму – метаантропологія Н. Хамітова для аналізу тексту повісті.

На основі аналізу проблеми смерті та безсмертя в повісті «Втрачена грамота» М. Гоголя, автор приходить до висновку, що безсмертя можливе, адже є життя після смерті (головний герой був у пеклі як прояві потойбічного існування). Це ознака персоналістичного світогляду.

Перенесення до пекла – це символічна смерть діда, адже він перейшов межу земного буття, коли чорти перенесли його до пекельного виміру. Дід, у межах методології метаантропологія Н. Хамітова, – це людина буденного буття, тобто він має буденний тип світогляду і «пливе за течією» у своїх уявленнях про смерть та безсмертя.

Проблема смерті та безсмертя у «Втраченій грамоті» полягає в тому, що людина будь якого рівні буття – буденного, граничного чи метаграничного може опинитися в пеклі і для того, щоб з цього пекла (можна розглядати також як метафору та символізм) вийти, людина повинна боротися за своє безсмертя та виграти у грі з силами зла.

Ключові слова: смерть, безсмертя, особистість, М. Гоголь, Т. Кушерець, «Втрачена грамота».

Вступ. В українській філософії наступила нова ера – ера філософського мистецтва. Підтвердженням цьому є ряд статей українських філософів (Н. Хамітов та С. Крилова, Т. Кушерець, О. Титаренко, П. Нестеренко та ін.), які аналізують літературні твори та поведінку героїв романів, повістей та філософських казок в межах парадигми української філософської антропології – метаантропології Н. Хамітова [9].

Яскравим прикладом цьому слугують наукові публікації української дослідниці Т. Кушерець: 1) «Проблема смерті та безсмертя в «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше» [3]. 2) «Проблема смерті та безсмертя: Танатос та Осіріс у людському бутті» [5]. 3) «Проблема смерті та безсмертя особистості в поемі «Катерина» Тараса Шевченка» [4].

У першій статті Т. Кушерець аналізує філософську працю Ф. Ніцше «Так казав Заратустра» як приклад філософського мистецтва, як сукупність персоналістичних, персоніфікованих особистостей головних дійових осіб та мотивів і змісту феноменів смерті та безсмертя як філософської проблеми у даному творчому доробку філософії Фрідріха Ніцше [3].

У другій публікації Т. Кушерець проводить філософський аналіз філософських явищ Танатосу як потягу до смерті і Осірісу як потягу до безсмертя [5].

За Т. Кушерець, «проблема смерті та безсмертя особистості корелює з потягом до смерті Танатос та потягом до безсмертя Осіріс, які проявляються в людському бутті та впливають на вчинки і психологію інших людей.

Якщо у людському бутті потяг до смерті Танатос проявляється у відсутності віри та безнадії, то потяг до безсмертя Осіріс навпаки проявляється у бажанні вірити, надіятися та позасвідомому тяжінні до вічного життя» [5, с. 41].

Отже, науковець Т. Кушерець доводить, що існує філософська кореляція між Танатосом та Осірісом і проблемою смерті та безсмертя особистості. Ми вважаємо дану статтю Т. Кушерець методологічно цінною при проведенні філософсько-антропологічних досліджень у руслі філософського мистецтва, адже головних героїв літературних творів можна аналізувати з позицій наявності чи відсутності у них потягів до смерті (Танатос З. Фрейда) та безсмертя (Осіріс П. Нестеренка).

У третій статті дослідниця, за допомогою методології метаантропологія, аналізує прояви буденного, граничного та метаграничного буття у творі генія української літератури Тараса Шевченка «Катерина» [4].

Згідно з результатами дослідження Т. Кушерець, «Катерина перебувала в стані депресії та під впливом потягу до смерті Танатосу, який почав глушити та зменшувати материнський інстинкт, вчинила самогубство. Отже, бажання головної героїні померти виявилось сильнішим за бажання рости сина та боротися за власну дитину.

Катерина, в методологічному підході українського дослідника Н. Хамітова, який зветься метаантропологія, це людина буденного буття, у якої відсутній персоналістичний світогляд» [4, с. 96].

Що ж таке філософське мистецтво в цілому? За українським дослідником Н. Хамітовим, філософське мистецтво – «це філософія персоналістичних образів – образів героїв, які не лише вступають у світоглядні діалоги, а й переживають і осмислюють події, роблять вчинки. ... Філософське мистецтво у строгому сенсі – це філософія концептуальних героїв, які розвиваються від світоглядних діалогів до вчинків і подій» [7, с. 69].

Одним із представників філософського мистецтва в Україні є український філософ М. Гоголь. Про те, що М. Гоголь філософ говорять українські дослідники П. Берко та Б. Левик у статті «Микола Гоголь: християнин і філософ» [1].

За П. Берко і Б. Левиком, «серед інтелектуалів українського народу Микола Гоголь займає своєрідне місце. Це був письменник всесвітньо відомий, проте водночас – і надзвичайно одиникий. Від його творчості йдуть нові шляхи не тільки в культурі, але і філософії» [1, с. 219].

Повісті Миколи Васильовича Гоголя піднімають проблему смерті та безсмертя головних героїв його творчості. З особливою гостротою дана проблематика присутня у «Втраченій грамоті» М. Гоголя.

Мета статті – проаналізувати проблему смерті та безсмертя в повісті М. Гоголя «Втрачена грамота».

Методи. Для досягнення мети, ми використали герменевтику та метаантропологію Н. Хамітова [8], а також метаантропологічний аналіз, який дозволяє нам аналізувати поведінку дійових осіб «Втраченої грамоти» М. Гоголя у межах буденного, граничного і метаграничного буття [10], а також синтез та метод узагальнення отриманих результатів у висновках.

За дослідником П. Нестеренко, «за допомогою герменевтичного методу ми можемо шукати в тексті смислові зв'язки та тлумачити науково-філософські уявлення про смерть та безсмертя особистості в світогляді сучасної людини, які містяться в філософській літературі» [6].

Отже, метод герменевтики є обов'язковим при проведенні досліджень у руслі філософії мистецтва на предмет аналізу філософських текстів, що знаходяться у художній літературі.

Результати дослідження. На початку повісті М. Гоголь розповідає наступну історію: «Треба було одного разу вельможному гетьманові послати до цариці грамоту. Тодішній полковий писар ... гукнув ото він діда, і каже йому, що так і так, виряджає його сам гетьман з грамотою

до цариці. Дід не любив довгих зборів: зашив грамоту в шапку» [2, с. 90] і поїхав. Але трапилося лихо – чорт поцупив шапку з грамотою [2].

Отже, на початку вищеназваної повісті ми бачимо вимір буденного буття гоголівських героїв, який починає межувати з дечим граничним, таким, що переходить межу земної реальності – виміром чорта. Крадіжка грамоти – це чортове діяння, яке означає звернення М. Гоголем до міфологічного типу світогляду, адже чорт – це міфологічна істота слов'янської міфології.

Гоголь описує покражу грамоти наступним чином: «Тут очі дідові почали злипатися так, що треба було щохвилини протирати їх кулаками та промивати недопитою горілкою. Як тільки ж вони прояснялись, все щезало. Трохи згодом, знову лізе з-під воза страховище... [2, с. 92]» Дід заснув, а вранці «тільки почав шукати шапку, а шапки – немає. Ударився дід об поли руками, коли згадав, що вчора помінялись вона на час шапками із запорожцем. Кому ж її взяти, як не чортові» [2, с. 93].

З цього ми можемо зробити висновок, що в координатах метаантропології дід є особою буденного буття, який живе так як живуть оточуючі його люди, а саме випиває, немає розвинутого абстрактно-логічного мислення тощо.

Коли у головного героя пропала шапку, яку вкрала нечиста сила, після пробудження дід пішов у шинок і вирішив запитати чумаків, як знайти грамоту, але вони не знали і тоді він звернувся за допомогою до шинкаря. «Я тебе навчу, як знайти грамоту», сказав він (шинкарь, – прим. О.Д.), одвівши діда вбік. У діда одлягло од серця. «Я вже по очах бачу, що ти – козак, не баба. Дивися ж! недалеко од шинку дорога зверне праворуч, у ліс. Як тільки почне в полі примеркати, будь наготові. У лісі живуть цигани і виходять із своїх нір кувати залізо такої ночі, коли тільки самі відьми літають на своїх кочергах. Чим вони насправді живуть, того тобі не треба знати. В лісі почувеш багато стуку, тільки ти не йди на той стук; а буде перед тобою маленька стежка мимо обгорілого дерева, тією доріжкою іди, та й іди, та й іди... Буде тебе тернина колоти, густа ліщина дорогу тобі заслоняти – ти все йди; і як дійдеш до невеличкої річки, тоді тільки спинися. Там ти й побачиш, кого треба» [2, с. 93].

Отже, шинкарь – це людина граничного буття, бо він має свою точку зору, свій світогляд та детально пояснює діду як знайти шлях до нечистої сили, що вкрала дідову шапку.

Послухавши шинкаря, дід помандрував до лісу і знайшов чортів, що сиділи в людській подобі. Він сів біля них, кинув їм гроші і чорти перенесли його в пекло. Філософськи це перенесення в пекло зі світу живих – символічна смерть діда, а його повернення в світ живих – воскресіння.

М. Гоголь так описує цей епізод повісті: «Дід догадався, взяв у жменю всі свої гроші і кинув як собакам їм (чортам, – прим. О.Д.) у середину. І зразу все перед ним перемішалось, земля затрусилась, і як уже воно сталося, – він і сам мого не розкаже, – опинився десь чи не в самісінькому пеклі. Мати моя рідна! охнув дід, гарненько роздивившись: які страховища! одно хороше, друге ще краще. Відьом така гибель, як от, буває, снігу випаде на Різдво: та виряджені, та намазані, як панночки на ярмарку. І всі вони, скільки не було їх там, наче п'яні, вибивали якогось пекельного тропака. Куряву збили – світу не видно! Тільки подивитись, як високо стрибало бісове поріддя, і то у хрещеної людини мороз піде поза спиною. Одначе, хоч і страшно було, а все ж сміх узяв діда, коли він побачив, як чорти з собачими мордами, на німецьких ніжках, вертіли хвостами та упали коло відьом, мов парубки коло красних дівчат... Тільки заглядили вони діда, – так і гунули до нього ордою. Свинячі, собачі, козлячі, дрофінні, конячі морди – всі притьмом полізли цілуватися. Плюнув дід, так йому гидко стало! Нарешті, вхопили вони діда і посадовили за стіл» [2, с. 95].

Дана цитата М. Гоголя дозволяє нам прийти до припущення, що у пекельному вимірі, в якому опиняється дід, є також жителі трьох рівнів буття: буденного, граничного та метакричного в термінології Н. Хамітова.

Старша відьма в пеклі сказала, що нечиста сила поверне діду шапку з втраченою грамотою, якщо він три рази зіграє в ними в дурня. Умова така – щоб він хоч один раз виграв у карти.

Два рази дід програв, а на третій раз виграв у дурня. Нечиста сила повернула йому втрачену грамоту і дала коня, який відвіз його з пекла додому [2].

Який філософський сенс закладений у тому, що нечиста сила повернула діду його шапку з грамотою? Він полягає в тому, що головна відьма як представниця граничного буття разом з чортами, була одержима мотивом влади над іншими живими істотами і хотіла обманути діда, щоб запроторити його до пекла та перетворити на свого раба. Але дід як людина буденного буття, слідуючи усталеній традиції православного віровчення, зміг за допомогою хреста виграти в карти. З іншої сторони, Гоголь глибинно показує, що люди буденного буття, які хрестяться, на прикладі діда, не мають особистісного уявлення про ази православної віри і навіть не усвідомлюють гріховність порушення ключових християнських приписів та заборон, які вважають грання в карти – гріхом.

В кінці повісті М. Гоголь говорить, що коли дід повернувся додому, то «спочив трохи, ... добув коня і вже не спинявся ні вдень, ні вночі, поки не доїхав до місця і не оддав грамоти до рук самої цариці. Отам уже дід надивився такого дива, що вистачило йому надовго після того розкатування; як повели його в палати, такі високі, що коли б десять хат поставити одна на другу, і тоді, мабуть, не дістали б. Як зазирнув він в одну кімнату – нема; в другу – нема; в третю – нема; в четвертій теж нема, а вже в п'ятій гляне – сидить сама, в золотій короні, в сірій новісінській свитці, в червоних чоботях і їсть золоті галушки. Як звеліла вона насипати йому повну шапку синиць, як... та чи й пригадаєш усе» [2, с. 98].

Дана цитата свідчить про те, що особистісної еволюції та розвитку особистості діда не відбулося в плані переходу в граничний вимір буття. Дід як був людиною буденного буття, так нею і залишився.

Висновки. Отже, на основі аналізу проблеми смерті та безсмертя в повісті «Втрачена грамота» М. Гоголя, ми можемо прийти до висновку, що безсмертя можливе, адже є життя після смерті (головний герой був у пеклі як прояві потойбічного існування). Це ознака персоналістичного світогляду.

Перенесення до пекла – це символічна смерть діда, адже він перейшов межу земного буття, коли чорти перенесли його до пекельного виміру. Дід, у межах методології метаантропології Н. Хамітова, – це людина буденного буття, тобто він має буденний тип світогляду і «пливе за течією» у своїх уявленнях про смерть та безсмертя.

Відьма у пеклі, яка грала у дурня з дідом, – це людина граничного буття.

Проблема смерті та безсмертя у «Втраченій грамоті» полягає в тому, що людина будь якого рівні буття – буденного, граничного чи метаграничного може опинитися в пеклі і для того, щоб з цього пекла (можна розглядати також як метафору та символізм) вийти, людина повинна боротися за своє безсмертя та виграти у грі з силами зла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берко П. І., Левик Б. С. Микола Гоголь: християнин і філософ. <https://core.ac.uk/download/pdf/268530589.pdf> (дата звернення: 27.09.2023).
2. Гоголь М. Втрачена грамота. *Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій: Повісті*. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан. Київ : Веселка. 2010. С. 90-98.
3. Кушерець Т. Проблема смерті та безсмертя в «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше. 2023. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/46_2023/12.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
4. Кушерець Т. Проблема смерті та безсмертя особистості в поемі «Катерина» Тараса Шевченка. 2023. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/11.pdf (дата звернення: 06.08.2023).
5. Кушерець Т. В. Проблема смерті та безсмертя: Танатос та Осіріс у людському бутті. 2023. http://apfs.nuoua.od.ua/archive/40_2023/7.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
6. Нестеренко П. О. Проблема смерті та безсмертя особистості: світоглядні й соціокультурні аспекти. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія. Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Київ, 2023.
7. Хамітов Н. Академічна філософія як наука і мистецтво. 2020 URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185052/11-Khamitov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.09.2023).
8. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту / Н. В. Хамітов, К.: КНТ, 2017. 394 с.

9. Khamitov N. The mystery of male and female nature. Sofia : Kibea, 2022. 200 p.

10. Khamitov N., Krylova S. Gender and Existential Dimensions of Man in the Era of Globalization and Philosophical Education. 2020. <https://philosophy.azbuki.bg/en/philosophy/sadarzhanie-na-sp-filosofiya-2020-g/sp-filosofiya-knizhka-2-2020-godina-xxix/> (дата звернення: 02.12.2021).

REFERENCES

1. Berko P. I., Levyk B. S. Mykola Hohol: khrystyanyyn i filosof [Mykola Gogol: Christian and Philosopher]. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/268530589.pdf> [in Ukrainian].

2. Hohol M. (2010). Vtrachena hramota. *Vechory na khutori bilya Dykanky. Taras Bulba. Vii: Povisti* [The Lost Letter. Evenings at the farm near Dykanka. Taras Bulba. VII: Stories]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. Kyiv : Veselka, 90-98. [in Ukrainian].

3. Kuserets T. (2023). Problema smerti ta bezsmertya v «Tak kazav Zaratustra» F. Nitsshe [The problem of death and immortality in Thus Spoke Zarathustra by F. Nietzsche]. Retrieved from http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/46_2023/12.pdf [in Ukrainian].

4. Kuserets' T. (2023). Problema smerti ta bezsmertya osobystosti v poemi «Kateryna» Tarasa Shevchenko [The problem of death and immortality of the individual in the poem “Kateryna” by Taras Shevchenko]. Retrieved from http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/11.pdf [in Ukrainian].

5. Kuserets T. V. (2023). Kuserets T. Problema smerti ta bezsmertya: Tanatos ta Osiris u lyudskomu butti [The Problem of Death and Immortality: Thanatos and Osiris in Human Being]. Retrieved from http://apfs.nuoua.od.ua/archive/40_2023/7.pdf [in Ukrainian].

6. Nesterenko P. O. (2023). Problema smerti ta bezsmertya osobystosti: svitohlyadni y sotsiokulturni aspekty [The problem of death and immortality of personality: worldview and sociocultural aspects]. Kvalifikatsiyna naukova pratsya na pravakh rukopysu. Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora filosofiyi za spetsialnistyu 033 Filosofiya. Ukrayinskyy derzhavnyy universytet imeni Mykhayla Drahomanova. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Khamitov N. (2020). Akademichna filosofiya yak nauka i mystetstvo [Academic philosophy as science and art]. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185052/11-Khamitov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

8. Khamitov N. (2017). Filosofska antropolohiya: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu [Philosophical anthropology: current problems. From theoretical to practical turn]. Kyiv : KNT. 394 p. [in Ukrainian].

9. Khamitov N. (2022). The mystery of male and female nature. Sofia : Kibea. 200 p.

10. Khamitov N., Krylova S. (2020). Gender and Existential Dimensions of Man in the Era of Globalization and Philosophical Education. <https://philosophy.azbuki.bg/en/philosophy/sadarzhanie-na-sp-filosofiya-2020-g/sp-filosofiya-knizhka-2-2020-godina-xxix/>

Dobrodum Olga Viktorivna

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Journalism and Advertising

State University of Trade and Economics

19, Kyoto str., Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2028-7697

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY IN M. GOGOL'S STORY “THE LOST LETTER”

In this article, for the first time, the problem of death and immortality in M. Gogol's story "The Lost Deed" is analyzed in the coordinates of the Ukrainian methodological approach of philosophical anthropology - N. Khamitov's meta-anthropology.

Mykola Vasyliovych Gogol is only a writer; he is a Ukrainian philosopher and an outstanding thinker, and his works are valuable for philosophical art (in the sense of N. Khamitov).

The aim of the article is to analyze the problem of death and immortality in M. Gogol's story “The Lost Letter”.

Methods. To achieve the goal, the author used the method of hermeneutics and the methodological paradigm – N. Khamitov's meta-anthropology to analyze the text of the story.

*Based on the analysis of the problem of death and immortality in M. Gogol's story "The Lost Letter", the author comes to **the conclusion** that immortality is possible, because there is life after death (the main character was in hell as a manifestation of an afterlife). This is a sign of a personalistic worldview.*

The transfer to hell is the symbolic death of the grandfather, because he crossed the border of earthly existence when the devils transferred him to the hellish dimension. Grandfather, within the framework of N. Khamitov's meta-anthropology methodology, is a person of everyday life, that is, he has an everyday type of outlook and "goes with the flow" in his ideas about death and immortality.

The problem of death and immortality in "The Lost Letter" is that a person of any level of existence – everyday, boundary or meta-boundary can find himself in hell, and in order to get out of this hell (which can also be considered as a metaphor and symbolism), a person must fight for your immortality and win the game against the forces of evil.

Key words: death, immortality, personality, M. Gogol, T. Kusherets "The Lost Letter".